

DOI: 10.18832/kp201806

Brewing-law Burghers – Part 1: History and Legal Development

Právovárečná měšťanstva – část 1: Historie a právní vývoj

Filip VRÁNA

filip.vrana@email.cz

Recenzovaný článek / Reviewed Paper

Vrána, F., 2018: Brewing-law Burghers - Part 1: History and Legal Development. Kvasny Prum. 64 (1): 29–34

The study summarizes the history of the brewing-law burghers in the territory of the Czech lands since the founding of the towns. The author deals primarily with the attendant legal problems; for example, he refers to the brewing law or the mile law which protected the market from competition. The first nobility-owned breweries also appeared at the turn of the 15th and 16th centuries. The associations of brewing-law burghers arose also in some places on the estates of the nobility. Josef II., who abolished the brewing in turns and the mile law, intervened in the legal conditions in the late 18th century. A community was then formed from the previously independently brewing and managing individuals; this was run by an elected burgher committee headed by a chairman, which was obliged to keep proper accounts. The study then explores the first disputes associated with the brewing-law burghers at the turn of the 19th and 20th centuries. Experts who viewed their position arrived to different conclusions; the view that eventually prevailed saw them as being actually corporations.

Vrána, F., 2018: Právovárečná měšťanstva – část 1: Historie a právní vývoj. Kvasny Prum. 64(1): 29–34

Studie shrnuje historii právovárečných měšťanstev na území českých zemí od zakládání měst. Autor se zabývá především právními problémy s tím spojenými, zmiňuje například právo várečné nebo právo mílové, které trh chránilo před konkurencí. Tou byly na přelomu 15. a 16. století i první šlechtické pivovary. Také na panstvích šlechty se přitom v některých místech právovárečná měšťanstva konstitovala. Do právních poměrů zasáhl koncem 18. století Josef II., který zrušil vaření po střídě i právo mílové. Z dosavadních samostatně vařících a hospodařících jednotlivců se začalo konstituovat společenstvo, které řídil volený měšťanský výbor v čele s předsedou a které bylo povinno vést řádné účetnictví. Studie dále sleduje první spory spojené s právovárečnými měšťanstvy na přelomu 19. a 20. století. Na jejich pozici se odborníci dívali s odlišnými závěry, nakonec zvítězil názor, že jde vlastně o korporaci.

Keywords: beer, history, law, Czech lands, brewing-law burghers
Klíčová slova: pivo, historie, právo, české země, právovárečné měšťanstvo

□ 1 HISTORICKÝ VÝVOJ

Právo vařit pivo se v českých zemích vyvíjelo postupně, původně bylo udělováno panovníky zejména klášterům. Ve středověku je toto právo spojené zejména se zakládáním měst a bylo doplňováno o právo mílové, které chránilo trh před konkurencí. Příkladem je proces vzniku historického Znojma, který byl dovršen králem Přemyslem I. Úmysl založit město oznamuje listinou z roku 1226 s tím, že městu dává k tomu pozemky, polnosti nebo mýto. Je pravděpodobné, že už v této době se ve vinařském kraji podomácku pivo vařilo.

K ochraně svého distribučního prostoru získalo Znojmo po bitvě na Moravském poli roku 1278 od Rudolfa Habsburského právo mílové. Rudolf potvrdil předchozí měšťské svobody, dále přidal clo z dovozu soli, úřad šrotový a osvobodil měšťany na pět let od všech dávek. Právo mílové bylo přitom uděleno jen tak, aby tím neutrpěla šlechta, zřejmě v odkazu na již existující pivovary, neboť například probošství sv. Hippolyta na Hradišti mělo už dříve vlastní pivovar. (Peřinka, 1904). Ve 14. století bylo město rozděleno na čtyři čtvrtě a dalších šest částí před měšťskými hradbami. Prakticky ve všech těchto čtvrtích nacházíme zmínky o pivovarnících a pivovarech, už tehdy se tady pivo nevařilo po všech domech, ale jen ve vybraných a k tomu určených místech. Ve středověku také platilo, že vlastníky várečného domu mohli být jen měšťané.

Právo mílové bylo jakýmsi doplňkem staršího práva pivo vařit, které se zakládáním měst souviselo. Panovník měl zájem na tom, aby vysazené město prosperovalo a královská komora z něj měla příjmy. Právo mílové až na výjimky zakazovalo konkurenční živnost v okruhu města, což se vztahovalo na všechny sousední lokace a tedy i na vrchnost, církevní i světskou. Karel IV. ve své Zlaté bule ustanovil, aby všichni měšťané a obyvatelé města měli ve vaření piva a sladování rovnost (Voldan, 1904, s. 11). Od stejného krále ale také máme první zmínky vztahující se k šlechtickým pivovarům. Tak například v roce 1360 Karel IV. dovoluje Jaroslavovi z Lacemboku za věrné služby prokazané jemu i jeho otci Janu Lucemburskému, aby on, jeho dědicové a legitimní následovníci mohli ve svých dědinách Hostačov, Šonov, Lipoltice a Hostovice znovu postavit hospody, a tamtéž nechat vařit pivo a nechat ho nalévat (RDB). Karlův syn Václav IV. pak ve sporu pražských měšťanů rozhodl, že vaření piva není řemeslo, ale obchod (Voldan, 1904, s. 20).

Právo vařit pivo bylo velice výnosné, ostatně cechy sladovníků a nákladníků piv patřily k nebohatším (Winter, 1909, s. 668). Brzy proto vznikaly spory jak mezi měšťany a šlechtou, tak mezi měšťany

vzájemně. Už za Jiřího z Poděbrad bylo usneseno, aby sedláci žádné pivo na prodej nevařili v místech, která byla do jedné míle od měst. Šlechta už pivo vařila, ale pouze pro své vlastní potřeby a ne na prodej. Souvisí s tím sněmovní zápis při svolení daně z piva v roce 1481 z českého prostředí určující, „aby dáno bylo beze všech fortelův a zadržování, vař na prodej nebo ku své potřebě, kromě knížat, pánů a rytířstva, což by uvařili k svým domům, ti z toho dávatí nemají, leč by kdo na prodej vařil, ten aby též povinen byl učiniti tím obyčejem tu pomoc.“ (Voldan, 1904, s. 11).

Spory mezi městy a šlechtou pravidelně řešily zemské sněmy z přelomu 15. a 16. století. Města hájila svoje právo výhradní, páni zase tvrdili že jsou svobodným stavem, kterému žádná omezení uložena nejsou. Ke smíru dlouho nedocházelo, výsledkem byl až svatováclavský sněm z roku 1517, který de facto potvrdil situaci, která už tehdy v realu platila. Oba stavy se dohodly na uzurní svých pozic s tím, že se o případu bude jednat ještě za šest let, to se ale už nestalo.

Soutěž mezi pivovary různých vlastníků přiměla některé pokročilejší právovárečníky, aby pivo vyráběli jinak a lépe, než v minulosti. Pořizovali si proto nákladnější pánve. Vaření piva se tak koncentrovalo do menšího počtu domů, ve kterých se jednotlivci střídali. Města také skupovala pivovary a koncentrovala do nich výrobu, pořizovala si i vlastní sladovny, což můžeme dokumentovat například v Brně v 16. století. Byly zakládány pivovary měšťské nebo obecní.

Šestnácté století a především období po uzavření svatováclavské smlouvy uvolnilo stavidla zakládání panských pivovarů v poddanských městech. Někde přitom už takové pivovary byly. Šlechta to dělala často stejným způsobem jako panovník, když v poddanském městečku nechala postavit pivovar, který místní spravovali a platili panstvu dávkou. Příkladem je Olešnice na Moravě, kde byl pivovar už před rokem 1540 (Skutil, 1965). Úpravy vztahu mezi poddanským městem a šlechtou byly různé. Někde platili poddaní za množství uvařeného piva, jinde byl stanoven roční plat, nebo platila omezení co se týče druhu piva. To bylo většinou tam, kde měla šlechta i svůj vlastní pivovar, třeba ve Slavkově u Brna.

Už v roce 1499 například potvrdili Bohuš a Jan Kostkové z Postupic měšťanům v Ústí nad Orlicí právo várečné, totéž se stalo v roce 1517 v Radnicích. V roce 1526 dal Vojtěch z Pernštejna stěně právo České Třebové, roku 1534 udělil kurfiřt Alcert Saský právo várečné hornímu městu Blatnu atd. (Deutsch, 1890a) Na Moravě například Jan z Pernštejna v roce 1539 povolil Velkému Meziříčí vařit pivo, o šest let později dostalo stejné právo městečko Bystřice na Pšovsku (Deutsch, 1890b). Udělení práva vařit pivo ze strany šlechty král většinou pouze potvrzoval.

Práva stavu panského byla přiznána robotními patenty z let 1680, 1717 a 1738. Dvorské reskripty z let 1705 a 1706 naopak panstvím zakázala přivážet pivo do královských měst, což mělo bránit krácení živnosti měšťanských právovárečníků. V roce 1708 byl tento zákaz

zmírněn tím, že sice výcep a prodej do královských měst dovezených piv byl zakázán, ale vyšší stavy si své pivo mohly dovážet pro svou potřebu a svůj domácí lid (Voldan, 1904, s. 14).

Jak už jsme uvedli, ve městech se koncentrovala výroba do několika větších pivovarů, ve kterých se právozářníci po várkách střídali. Plán odstranit vaření piva „po střídě“ měl už Leopold I, což souviselo se zvelebením měst po třicetileté válce, k čemuž v roce 1704 zřídil zvláštní komisi (Mandl, 1933) (obr. 1). Panovník vydal i hospodářský řád, kterým byla správa obecních důchodů odňata městským úředníkům a přenesena na inspektora dosazeného vládou. Hospodářský řád se vztahoval i na pivovary, které měly městské obce. Tyto pivovary měly vařit s pomocí obcí, aby z výtěžku byla uhrazena kontribuce a přebytek rozdělen mezi podílíky. Praxí se stávalo obrácení várek in bonum commune, tedy ve prospěch obce. Tak se dělo například v Novém Bydžově, kde měli měšťané cíl zmírnit následky třicetileté války. Oproti tomu ve Slavkově u Brna město bylo u pána tak zadlužené, že pivovar raději prodalo.

Větší změny do poměrů přinesly josefínské reformy. Dekretem z 3. února 1786 císař konstatoval, že v jednotlivých obcích se vaří stále po řadě. Právozářníkům navrhl, aby od toho upustili, raději svoje provozy propachtovali a výtěžek si po zaplacení kontribuce mezi sebou rozdělili. Upozorňoval přitom na řadu nešvarů, které se děly. Soušedé totiž prý pivo „z většího dílu jeden u druhého z ochoty vzájemně vypíjeli, ve kterémžto případě po dobu výcepu dětmi a domácími lidmi od své živnosti vlastní bývalí zdržování, kázeň před domácími nepořádkem, v hostinci nevyhnutelným, také v rodinách soukromých v nebezpečí se uvádí,“ varoval panovník (Voldan, 1904, s. 277).

Tímto dekretem se z dosavadních samostatně vařících a hospodářských právozářníků začalo stávat společenstvo, které řídil volební měšťanský výbor v čele s předsedou a které bylo povinno vést řádné účetnictví. V některých místech se ale uchoval původní řád ještě další století. Například v Aši se udržel až do roku 1884 (Anonym, 1904e, s. 83). Někteří také proti změnám protestovali. Například v Kašperských Horách bylo původně 123 právozářných měšťanů, kteří si pivovar koupili. Ti se zákazu vaření po řadě bránili, vyslali deputaci ke dvoru a bylo jim nařízeno, že mají zůstat při pachtu a rozdělovat zisk mezi podílíky (Voldan, 1904, s. 95). Josef II. také v roce 1788 uvolnil trh s pivem, když zrušil právo milové. Omezení dále platila při zakládání pivovarů.

Nové poměry, koncentrace výroby a spravování společných statků pod hlavičkou jednoho podniku vedly ke konstituování právozářných měšťanstev. Jejich soukromoprávní povahu potvrdil dekret českého gubernia z roku 1834, který uváděl, že magistráty měst se nemohou míchat do vnitřní správy pivovarů. Tuto činnost oproti tomu mohly obstarávat jen výbory zvolené právozářným měšťanstvem (Anonym, 1904e, s. 83).

V oboru dále platilo propinační právo, tedy výhradní právo výroby piva. Jeho monopol byl narušen až císařským patentem č. 1180/1848 ř. z. ze 7. září 1848, podle něhož mohl pivovar zřídit za určitý poplatek kdokoliv, v praxi se to ale příliš často nedělo. Například ve Slavkově u Brna, kde byl prosperující panský pivovar, chtěl v roce 1850 místní měšťan Antonín Příkryl postavit vlastní provoz. Okresní hejtmanství mu ale souhlas nedalo. „Podle dosavadních právních ustanovení náleží výroba piva pouze určitým oprávněným osobám a společností také nemůžeme žádosti tamějšího měšťana pana Antonína Příkryla o oprávnění zřídit pivovar, se zřetelem na propinační právo a dřívější

okolnosti tohoto případu pozměňující zákonná nařízení v žádném případě vyhovět,“ uvedlo hejtmanství (SOA Vyškov).

Definitivně bylo propinační právo zrušeno českým zemským zákonem č. 55/1869 z. z. ze 30. dubna 1869 – ovšem opět za náhradu, jmenovitě 5000 zlatých, skládaných do zemské pokladny jako tzv. propinační fond, z něhož byla poté vyplácena náhrada ztrát dosavadním držitelům propinačního monopolu (Kadlec, 1903). Právozářná měšťanstva tak ztratila svou výrobní výhradnost ve městech a na trhu začal platit konkurenční stav se vším všudy. Stát podporoval podnikání, ale na druhé straně měl velký zájem tyto podniky zařazovat do nově zaběhlých hospodářských kolejí, což vedlo i k jejich zdanění. Tím se jeho snaha dostávala do rozporu s prastarou formou a svébytností právozářných měšťanstev, která u soudů i berních orgánů musela svou nezávislost uhájit.

□ 2 POČET PRÁVOZÁŘNÝCH PIVOVARŮ A JEJICH FORMA

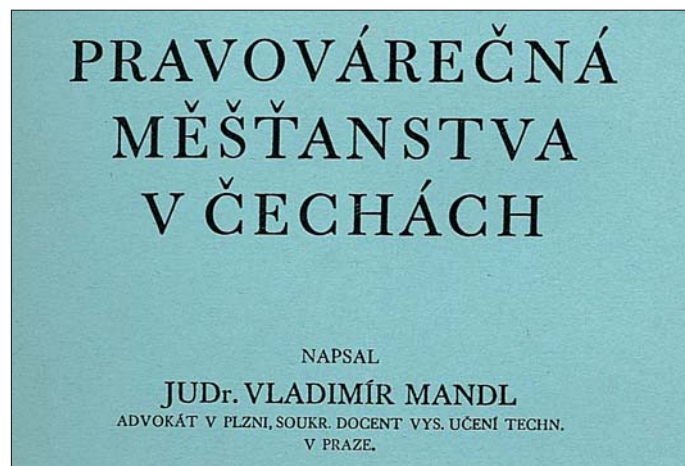
Podle právníka Františka Voldana,¹ který se otázkou právozářných pivovarů koncem 19. století podrobně zabýval, bylo v Čechách začátkem 18. století asi 150 právozářných měšťanstev. Voldan vycházel ze zprávy týkající se rozdělení peněz z propinačního fondu, která čerpala z rustikálních fassí z roku 1713. Oproti tomu odečetl právozářná měšťanstva, kterým pivovar vyhořel, sešel časem nebo jej majitelé prodali. Šlo například o Českou Lípu, Žandov nebo Strmilov. Voldan odečetl také právozářná měšťanstva, která zanikla. Na přelomu 19. a 20. století mu tak zbylo s určitými otázkami asi 77 provozů, z nichž kolem 60 fungovalo tak, že podíly na pivovare patřily jednotlivým várečnickům. Právozářné podniky v Českých Budějovicích, Hradci Králové nebo Českém Krumlově se samy považovaly za korporaci (Voldan, 1904, s. 84).

Vzhledem k rozsáhlosti přehledu jej zde uvádíme v tabulkové formě (tab. 1) a rozebereme podrobněji situaci pouze v Loketském kraji, kde bylo v první čtvrtině 18. století více než 20 právozářných pivovarů. Řada z nich už ale byla na přelomu 19. a 20. století mimo provoz. Šlo například o Oloví, Chýš, Loket, kde byl v roce 1872 pivovar prodán, Falknov, Karlovy Vary, Kynžvart, Litrbachy, Hoznětín, kde skončili s vařením v roce 1874, Slavkov, Krásno. V Touzím pivovar patřil městu stejně jako v Žandově. V Ostrově spolek ukončil činnost v roce 1874, kdy právozářníci svoje podíly vyměnili za akcie. Ve Žlutici pivovar vyhořel v roce 1900, do té doby měla polovičku na pivovaru obec, po jeho vyhoření získala i druhou půlku. Podobná situace panovala v Měděnci, kde sice spolek právozářníků dále fungoval, ale neměl od požáru pivovaru v roce 1856 žádný provoz. Právozářné pivovary s klasickými podílíky byly dále v Bochově, Božím Daru, Bečově, kde podíly nebyly spojeny s domy, Blatně a Vejprtech. V Bochově bylo právo várečné zapsáno u 109 domů. Veškeré na domech váznoucí dluhy spočívaly i na něch podílech, což v jiných případech neplatilo, ale Voldan tento postup považoval za správný. Stanovy c.k. místopředsedství podniku vrátilo s tím, že je nepotřebuje. V Jáchymově podílíci vytvořili protokolovanou společnost s tím, že nebylo možné společnost zrušit pokud alespoň 20 podílíků nechtělo v podnikání pokračovat. Ve městě bylo 333 várečných domů (Voldan, 1904, s. 95).

Tab. 1 Přehled právozářných měšťanstev v Čechách (Zdroj: Voldan, F., 1904: O právní povaze právozářných měšťanstev v Čechách, s. 84–93. Pozn: v soupisu chybí úplný Chebský kraj a Praha)

Město	Tehdejší kraj	Počet původních várečných domů v 18. st./pozdějších podílů na přelomu 19. a 20. století	Doplnění k situaci na přelomu 19. a 20. století
Andělská Hora	Loketský	67 domů	
Bečov	Loketský		majitelé domů spoluvlastníci pivovaru
Bechyně	Táborský		už neexistovali
Benešov nad Ploučnicí	Litoměřický	dvě části 35/32 várečanů	
Beroun	Berounský	72/141	asi třetinu podílů vlastnila obec

¹ Voldan byl rodák z Hlinska a působil jako advokát v Českém Brodě. Zemřel 1. ledna 1906 ve věku 61 let.

Obr. 1 Výřez titulní strany dobové publikace o právozářných měšťanstvech. Zdroj: Mandl, V., 1933: Právozářná měšťanstva v Čechách.

Bílina	Litoměřický	80	propachtován
Blatná	Prácheňský	77/81 podílů	
Blatno	Loketský	139 domů/159 podílů	
Blovice	Plzeňský		pivovar přešel na obec
Blíšany	Žatecký	43/54	
Bochov	Loketský	105/109	
Bor	Plzeňský		pivovar města
Boží Dar	Loketský	65 domů/153 podílů	společná firma
Brandýs nad Labem	Kouřimský	73 domů	prodán záložně
Broumov	Hradecký	188 podílníků	
Březnice	Prácheňský		pivovar patřil záložně
Březno	Žatecký	45	
Čáslav	Čáslavský	164 domů/120 podílů	
Čelákovice	Kouřimský	48 domů/podíly na jména	
Česká Kamenice	Litoměřický	67 domů	
Česká Lípa	Litoměřický		město vaří samo
České Budějovice	Budějovický		pivovar zapsán na podílníky
Český Brod	Kouřimský	podíl psané na počet várek	
Český Krumlov	Budějovický	původně 183 domů	pivovar mělo na půl město a na půl 200 majitelů várečných domů
Děčín	Litoměřický	50 domů	propachtován
Dobruška	Hradecký	48 domů/50 měšťanů	
Dolní Rejstěj	Prácheňský	46 domů	pivovar spravovalo město, právovárečníci se rozešli
Domažlice	Klatovský	152	r. 1886 pivovar koupilo město a podílníky vyplatilo
Dvůr Králové	Hradecký	94 domů	
Falknov	Loketský		pivovar prodali
Havlíčkův Brod	Čáslavský	112	
Hora svatého Šebestiána	Žatecký	65 domů/108 podílů	
Horažďovice	Prácheňský	68 domů	neexistoval
Horšovský Týn	Klatovský		od r. 1890 místo právovárečníků fungovala firma
Hostomice	Berounský	?	právovárečný pivovar vyvlastněn
Hostouň	Klatovský	32 domů	1875 pivovar prodali
Hradec Králové	Hradecký	200 domů	
Hroby	Litoměřický	42 domů	rozešli se v roce 1870
Hroznětín	Loketský	70 domů	v roce 1874 nechali vaření
Chomutov	Žatecký	144/137	
Chrudim	Chrudimský	103 domy	várečná práva koupilo město
Chřibská	Litoměřický	46 domů	rozešli se v roce 1870
Chýš	Loketský	320 podílů z toho polovina města	už nevařili
Jáchymov	Loketský	333 domů	

Jaroměř	Hradecký	60/56 domů	společný pivovar
Jílové	Kouřimský	69 domů	zanikl
Jindřichův Hradec	Táborský	12 domů	neexistovali
Jirkov	Žatecký	98 polovičních podílů připsaných k domům	
Jiřetín	Litoměřický	149	???
Kadaň	Žatecký	právo při domech	
Karlovy Vary	Loketský	240 domů	už neexistovalo měšťanstvo
Kašperské Hory	Prácheňský	122 podílníků	koncem 19. století podíly skupilo město
Kladruby	Plzeňský	83 domů	firma měšťanstva
Klášteřec nad Ohří	Žatecký	45	podíly v rukou panství
Klatovy	Klatovský	131/151 domů	
Knín	Berounský	36 várečanů	pivovar patřil městu a byl pronajat
Kolín	Kouřimský		společný podnik prodán
Kostelec nad Labem	Kouřimský	57 domů	společný podnik prodán
Kouřim	Kouřimský	110 domů	pivovar prodali
Králíky	Hradecký	71 domů	pivovar prodali roku 1883
Kraslice	Loketský	318 domů	měšťanstvo nefungovalo
Krásno	Loketský	320 domů	r. 1898 pivovar prodali
Krupka	Litoměřický	79 domů	
Kutná Hora	Čáslavský		Lorecký pivovar vlastnilo město
Kynžvart	Loketský	91 domů	pivovar v rukou soukromníků
Laňškroun	Chrudimský	76 domů	r. 1891 pivovar prodán knížeti Liechtensteinovi
Lázně Bohdaneč	Chrudimský	56 domů	roku 1867 pivovar prodán městu
Litoměřice	Litoměřický	187 domů/podíly dle ocenění domů	
Litrbachy	Loketský	102 domů	pivovar prodali
Loket	Loketský	120 domů	pivovar prodali
Louny	Žatecký	131 domů/139 podílů	
Mašlov	Žatecký		panství odkoupilo právo várečné zpět
Měděnec	Loketský		pivovar r. 1856 vyhořel
Mělník	Boleslavský	86/152 podílů	pivovar připsán na podílníky
Mikulov	Litoměřický	39 domů	soukromník skupil podíly
Milevsko	Táborský		městský pivovar
Mirovice	Prácheňský	76 podílníků	
Mladá Boleslav	Boleslavský	119 domů	pivovar prodán, měšťanstvo se rozešlo
Mnichov	Plzeňský	97 podílů	podíly skupeny soukromníkem
Most	Žatecký	154	
Netolice	Prácheňský	75 celých a 85 polovičních podílů	
Novoměstí	Chebský	108 podílů	
Nový Bydžov	Bydžovský	72/73 domů	právovárečný pivovar propachtován
Nymburk	Boleslavský	113 domů	várky od domů odděleny, pivovar provozovala obchodní společnost

Oloví	Loketský	107 domů	měšťanstvo zaniklo
Ostrov nad Ohří	Loketský	104 domů	r. 1874 vyměnili várky za akcie
Pelhřimov	Táborský	66 domů	provzovali společně firmu
Písek	Prácheňský	141 domů	
Planá	Plzeňský	125 podílů	
Plzeň	Plzeňský	128 podílů	
Počátky	Táborský	33 domů/31	
Poděbrady	Bydžovský	37 podílníků	společný pivovar
Podbořany	Žatecký	56	neexistovali
Police nad Metují	Hradecký	45/46 domů	
Polička	Chrudimský	111 domů/113 podílů	
Polná	Čáslavský	112/105 domů	společné vlastnictví pivovaru
Prachatice	Prácheňský	82/136 podílů	
Přelouč	Chrudimský	38 domů	měšťanstvo se rozešlo
Příbram	Berounský	70 domů/304 podílů	v roce 1893 várky odloučeny od domů
Přísečnice	Žatecký	196	neexistovali
Radnice	Plzeňský	64 podílů	v držení obce
Rakovník	Rakovnický	69 domů/město a majitelé domů měli společnost	
Rokycany	Plzeňský	103 domů/107	v pachtu
Rumburk	Litoměřický	100 domů	měšťanstvo zaniklo
Sedlště	Plzeňský	77 domů	1839 vyhořeli
Sezemice	Chrudimský		do roku 1870 právo-várečný, poté opraven a exekučně prodán
Slavkov	Loketský	248 domů	pivovar prodali
Soběslav	Budějovický	128 podílníků	pivovar zapsán pro obec
Stětí	Boleslavský		měšťanstvo pivovar prodalo
Stod	Plzeňský	328 podílů	
Strakonice	Prácheňský	150/157	práva vtělena na domech
Strmilov	Táborský		město vařilo samo
Stříbro	Plzeňský	108 domů	společný pivovar
Sušice	Prácheňský	103 domů/132 podílů	
Šluknov	Litoměřický	109 podílníků	
Tábor	Táborský	215 domů/263 práv	
Teplá	Plzeňský	34 domů	polovina měšťanstva, polovina obce
Třeboň	Budějovický		pivovar provozovalo právovárečné měšťanstvo
Týnec nad Labem	Čáslavský	29 podílů	podíly nebyly spojeny s domy
Unhošť	Rakovnický	61 domů	jeden majitel
Ústí nad Labem	Litoměřický		podíly na společném pivovaru u domů i volně
Ústěk	Litoměřický		vlastníkem jednotlivců
Velvary	Rakovnický		měšťanstvo většinu majetku prodalo
Vejprty	Loketský	143/229 podílů	
Verneřice	Litoměřický	80 podílníků	

Vimperk	Prácheňský	68/69 domů	
Vodňany	Prácheňský	140 domů	
Volyně	Prácheňský	108 domů	
Vroustek	Žatecký	73 domů/91	v pivovaru už nevařili
Výsluní	Žatecký	60	
Vysoké Mýto	Chrudimský	124 domů/139 podílů	
Žandov	Loketský		pivovar města
Žatec	Žatecký	98/193	od r. 1801 si vytvořili společnost, podíly připsány k domům
Žebrák	Berounský	71 domů	
Žlutice	Loketský	79 domů/226 podílů	po vyhoření roku 1900 získala obec i druhou polovinu podílů

Pro úplnost se pokusíme k Voldanově přehledu o letnou analýzu situace na Moravě a ve Slezsku. Podle přehledů Z. Likovského k roku 1873 (Likovský, 2000) na Moravě působilo v různé formě 35 pivovarů, jejichž majiteli nebo spolujaditeli byla právovárečná měšťanstva a ve Slezsku bylo podobných podniků šest. Jejich detailní právní formu by ale bylo nutné místo od místa analyzovat. Na Moravě šlo o následující místa: Boskovice, Dačice, Domašov nad Bystřicí, Drahotuše, Frenštát, Hulín, Jevíčko, Jihlava, Kojetín, Kroměříž, Lipník, Litovel, Libavá, Místek, Mohelnice, Moravská Ostrava, Moravská Třebová, Moravské Budějovice (spolu s obcí), Německá Huzová, Olešnice, Olomouc, Podštát, Prostějov, Přerov, Příbor, Rýmařov, Svitavy, Telč (spolu s obcí), Třebíč, Uherské Hradiště, Uničov, Valašské Klobouky, Velká Bíteš, Zábřeh, Žďár nad Sázavou (spolu s obcí) (Likovský, 2000). Dále můžeme zmínit městské nebo obecní pivovary, které byly podle dostupných informací v Blučině, Březové nad Svitavou, Bystřici nad Pernštejnem, Kamenici, Nové Říši, Novém Městě na Moravě, Slavonicích, Šternberku, Tišnově, Vémyslicích, Vyškově, Vizovicích. Ve Znojmě už byl k roku 1873 městský pivovar prodaný, podobně jako v Jarošově a Jemnici. Brněnský městský pivovar byl zavřený, město ale vlastnilo provoz v Kuřimi. V české části Slezska vařily právovárečné pivovary v Horním Benešově, Bílovci, Frýdku, Krnově, městě Odry a Opavě.

Prodej neb pronájem pivovaru.

123

Právovárečné měšťanstvo v **Cerhovicích** prodá z volné ruky svá váreční práva. Dotyčné nabídky přijímá do 31. března 1880 početvedoucť právovárečného měšťanstva pan **Jan Cermák**. Nepřihlásil-li by se do doby výše uvedené kupec na pivovar ten, **pronajme** se na 6 po sobě následujících roků totiž od 1. listopadu 1880 do 31. října 1886 veřejnou dražbou, kteráž by se v případě tom odbyvala dne 3. května 1880 v 10 hodin dopoledne v obecním kanceláři v **Cerhovicích**, do kterých doby přijímají se zapečetěné oferty, v nichž musí býti podotknuto, že nájemci jsou podmínky nájemné známy. Pivovar zařizen jest na 59 hektol., má železné stoky, měděnou pumpu, roku 1879 nově postavenou ležící, dva velké sklepy a velmi dobrou vodu. V nájemné podmínky nahlédnouti lze u pana **Jana Cermáka**, početvedoucího právovárečného měšťanstva, kterýž také ochotně vše bližší podstatně neb písemně na požádání sdělí.

V **Cerhovicích**, dne 17. února 1880.

Obr. 2 Dobový inzerát na prodej nebo pronájem pivovaru v Cerhovicích. (Zdroj: Kvas, 1880, VIII, s. 128)

Právováreční pivovar

v královském krajském městě Mladé Boleslavi

na var 48 hektolitru zařizený, dvěma železnými chladičnými stoky (nového systému), jakož i dostatečnými sklepy opatřený, pronajme se na dobu 6 let, od 1. listopadu 1880 počínaje cestou písemního podání.

V podmínky nájemné lze v každý čas u níže uvedeného výboru nahlédnouti aneb sobě jich opis opatřiti.

Zapečetěné a vadiem 500 zl. opatřené písemní oferty, v nichž výslovně státi musí, že oferent podmínkám nájemním; jemu oznámeným, se podrobuje, zaslaný buďtež nejdéle do 31. května 1880 výboru várečenského měšťanstva.

276

V **Ml. Boleslavi**, 2. dubna 1880.

Výbor várečenský v Ml. Boleslavi: Mor. Em. Freund.

Obr. 3 Dobový inzerát na pronájem pivovaru v Mladé Boleslavi. (Zdroj: Kvas, 1880, VIII, s. 259)

Obr. 4 Dobový inzerát na pronájem pivovaru v Třebechovicích. (Zdroj: Kvas, 1879, VI, s. 289)

□ 3 OTÁZKA PRÁVNÍ FORMY

Jednou ze stěžejních otázek z hlediska práva byl spor o právní povahu právovárečných měšťanstev, řešilo se tedy, jaká je vůbec jejich pozice v právním systému. Rejstříkové soudy často i v této věci rozhodovaly rozdílně. Například právovárečné měšťanstvo královského města v Pelhřimově bylo na přelomu 19. a 20. století zapsáno v obchodním rejstříku c.k. krajského soudu v Táboře jako veřejná obchodní společnost (Malát, 1904). Obdobný podnik v dnešním Havlíčkově Brodě, ale se zápisem neuspěl s tím, že podle krajského soudu v Kutné Hoře protokolaci nepodléhá, nakonec bylo měšťanstvo zapsáno do firem jednotlivců. Situaci komplikovalo, že některá právovárečná měšťanstva pivovar ani nevlastnila a neprovozovala živnost, některá vařilo pivo v cizím pivovaru, jiná sice pivovar vlastnila, ale nevařila v něm (Anonym, 1904a). Složitost otázky podtrhoval případ z Českého Krumlova, kde polovina měšťanského pivovaru patřila městu a druhá polovina jednotlivým podílníkům. Když česko-budějovický krajský soud podnik vyzval o zaprotokolování, nemělo právovárečné měšťanstvo ani žádné stanovy, na kterých se městská rada musela teprve usnést. Rovnou si pak do nich dala zákaz prodávat cizí pivo v právovárečných domech a dále nesměl být do správních rady zvolen žádný Čech. Polovinu členů správních rady přitom volili podílníci a polovinu město (Anonym, 1904a).

Případ jihlavský

Jedním z případů, které soudy řešily, byla pozice jihlavského právovárečného měšťanstva, které bylo původně zapsáno do obchodního rejstříku mezi firmy jednotlivců. To ale soud později zpochybnil a vyzval podnik, aby svou právní existenci prokázal. Případ se vlekl řadu let. V květnu 1883 c.k. moravské místodržitelství v Brně potvrdilo předchozí závěr soudu nižší instance a zápis firmy v rejstříku ponechalo.

Jihlavský spolek právovárečníků podle některých názorů (Malát, 1904) de facto právně vznikl už v roce 1778 na základě privilegia Marie Terezie. Celkem byli ve spolku majitelé 123 domů, kteří z právního pohledu vystupovali navsek jako jeden celek a jako jeden celek nabývali práv a uzavírali smlouvy. Nebylo proto možné tvrdit, že by se jednotliví podílníci sami jevíli jako živnostníci. Právovárečnictvo jako takové vyrábělo pivo, nakupovalo suroviny a pivo prodávalo, jednotliví podílníci samostatně nevystupovali. Pivovar samotný byl zapsán v pozemkové knize do vlastnictví právovárečného měšťanstva a nikoliv jako dluh osobní 123 podílníkům. Zvítězil tedy názor, že podnik má vlastně charakter korporace, i když vlivem doby odpadl jeho veřejno-právní charakter (zrušení propinace – pozn. autora).

□ 4 MOBILIZACE PROTI ZDANĚNÍ

S otázkou právní povahy právovárečných měšťanstev souvisela otázka jejich zdanění. Stát, konkrétně Zemské finanční ředitelství v Praze, měl snahu právovárečná měšťanstva podřadit pod zákon spolkový z roku 1852 a podle II. hlavy tohoto zákona ze dne 25. října 1896 tak předepisovat nově daň výdělkovou, což znamenalo zhruba trojnásobnou částku oproti předchozím poměrům. Tento problém se v Čechách dotkl v letech 1902 a 1903 přímo několika pivovarů, například pivovaru v Mělníce, Trutnově a Strakonících.

Zdanění mělnického právovárečného měšťanstva soudy odvozovaly ze stanov. Argumentovaly mj. tím, že cílem sdružení je docílit zisku a tím se stalo subjektem berním na základě spolkového zákona. Pivovar ale argumentoval, že má základ v nejstarších českých privilegích, konkrétně české královny Alžběty vydané v roce 1382. Stanovy právovárečného měšťanstva se prý ze zákona vymykaly, protože údajně šlo o jakýsi domácí řád nesprávně stanovami nazvaný, který nebyl schválený žádným úřadem (Anonym, 1904e, s. 67). Některá právovárečná

Obr. 5 Dobový inzerát na pronájem pivovaru v Počátkách. (Zdroj: Kvas, 1879, VI, s. 145)

měšťanstva prý „z nevysvětlitelných důvodů“ o schválení stanov žádala, jejich žádosti ale byly zamítnuty. Podniky stanovy předkládaly v souvislosti s přijetím zákona o spolcích z roku 1867.

Šlo například o Polnou (obr. 6), v jejímž případě v roce 1883 c.k. místodržitelství v Praze uvedlo, že právovárečné měšťanstvo není žádným spolkem. Podobně dopadly i právovárečné podniky v Příbrami a Vodňanech. Mělničtí tvrdili, že nikdy žádnému veřejnému dohledu nepodléhali. Snažili se dokázat, že v jejich případě jde o subjekt soukromoprávní. Opírali se i o dekret českého gubernia z roku 1834 s výsledkem, že „nelze se ani magistrátům míchat do vnitřní správy pivovaru“, protože tuto činnost má obstarávat pouze výbor zvolený právovárečným měšťanstvem (Anonym, 1904e, s. 68). O účtování pivovaru rozhodovala valná hromada, na kterou nemohl nikdo jiný než právovárečník, což byl další znak nezávislosti. Situaci komplikoval i fakt, že státní správa o jednotlivých podnicích rozhodovala rozdílně. Například v případě Litoměřic nebo Hradce Králové.

Případ ale logicky v oboru natropil velký rozruch. „Jako rána morová dotýkají se nás...vyskytnuvší se zprávy o finančním úpadku 3 pivovarů v Čechách a sice v několika dnech za sebou. Ačkoliv jsme v posledních letech v průmyslu pivovarském již na špatné zvěsti uvyklí, tož přece takovéto dosud neslychané zprávy Jobovy působí na nás způsobem přímo ohromujícím. Tři úpadky pivovarů v Čechách najednou a sice 2 v českém a 1 v německém kraji, pivovarů vesměs donedávna v dobrém ještě chodu se nalézajících, každý o sobě s výrobou kol 10.000 hl jsou první obětí hrozných našich státních a zemských břemen, nesmyslné a vražedné konkurence!“ psal v úvodníku Kvas ze dne 15. března 1904 (Anonym, 1904h).

Podle pisatele, kterým byl podle zkratky jeden z hlavních činovníků spolku pro průmysl pivovarský František Zvěřina, zasadila zemská správa pivovarskému průmyslu smrtící ránu. Případ vážně ohrožoval všech zhruba 70 českých právovárečných pivovarů. Tyto korporace do té doby platily na daních několik milionů korun. „Při tom nesly právovárečníkům užitek až na ojedinělé případy nikterak skvělé, v mnohých a mnohých případech následkem nutných, pokrokem doby a konkurencí vyvolaných investicí jen minimální, ba často docela žádný (Anonym, 1904c).

Situace právovárečné pivovary sdružila. Jejich zástupci se v březnu 1904 sešli v Praze. Výsledkem byl pamětní spis a deputace k ministru financí, který údajně prohlásil, že pokud to bude v souladu s právní otázkou, stížnostem vyhová. Situace podle pivovarů mohla vést i k jejich úplnému zničení. Právovárečníci argumentovali především konkurencí šlechtických pivovarů, které sice už zápolily na volném trhu, stále ale měly výhodu v levném nákupu surovin a větším počtu vlastních hospod. „Naproti nim jsou pivovary právovárečné v každém směru v nevhodě, jsou nuceny opatřovati si suroviny jak ječmen, po případě slad, tak chmel mnohem dražde, totiž cestou obchodní, jsou nad to při ledování odkázány na povozy zjednané a tudíž nepoměrně dražší.“ (Anonym, 1904c). Měšťanské pivovary musely prý hostince složitě najímat a starat se o odbyť piva. Právovárečné pivovary tvrdily, že novým zdaněním se sice na několik let zvýší příjmy státu, pak ale poklesnou na minimum, protože některé podniky zavrou.

V případě nešlo jen o daně ale o znovuprokázání svébytnosti právovárečných měšťanstev. Paralelně probíhal soudní spor, který nakonec dospěl až k c.k. správním dvoru soudnímu do Vídně, kam se obrátila právovárečná měšťanstva v Trutnově, Strakonících a Mělníce. Na místě byli i zástupci Mirovic u Pisku a jednatel Spolku pro průmysl pivovarský Fran-

Obr. 6 Razítko pivovaru v Polně. (Zdroj: Klub za historickou Polnou)

tišek Zvěřina. Před náměstkem předsedy c.k. správního dvoru soudního ve Vídní svobodným pánem z Lehmayera argumentovali tím, že právovérečná měšťanstva nelze považovat za spolky, a proto nemohou být podrobena veřejnému účtování, a to s ohledem na historický vývoj, zápis v pozemkových knihách a obchodních rejstřících (Anonym, 1904b).

Rozsudek z 23. března 1904 byl příznivý. Soud konstatoval především, že právovérečná měšťanstva jsou korporace spočívající už na zeměpanských privilegii se speciálním právním základem a spolkový zákon z roku 1852 se jich nedotýká. Tím, že se citovaný císařský patent na právovérečná měšťanstva nedal použít, „není též žádného zákonného ustanovení, dle něhož právovérečným měšťanstvům příslušící autonomie obmezena a týchž správa kontrole nějakého veřejného úřadu podrobena býti mohla, tedy nelze je mezi podniky ku veřejnému účtování povinně vřaditi a je dle hlavy II zákona o osobní dani zdaniti.“ (Anonym, 1904b) Soud také potvrdil, že právovérečná měšťanstva mohou bez úřední ingerence měnit své stanovky.

Rozhodnutím o čtyřech českých případech znamenalo nejen úspěch v podobě zrušení zdanění, ale byla tak potvrzena dosavadní nezávislost těchto sdružení. Lidé z oboru se shodovali, že důvodem úspěchu, oproti o dva roky starému zápornému stanovisku stejného soudu v případě českokrumlovském, bylo možné docílit jen díky společnému postupu právovérečných měšťanstev.

I přes jasné rozhodnutí vídeňského soudu to ještě chvíli trvalo, než zemská správa v Čechách vzala verdikt za svůj. Stejný problém jako v Mělníce měl právovérečný pivovar v Novém Bydžově, kterému byla v únoru 1904 předepsána zvýšená daň. Právovérečné měšťanstvo se proti tomu odvolalo k c.k. Zemskému finančnímu ředitelství v Praze a odkazovalo se právě na aktuální verdikt vídeňského soudu. Finanční ředitelství vyhovělo odvolání až v říjnu stejného roku. (Anonym, 1904d)

□ 5 SJEZD PRÁVNÍKŮ V ROCE 1904

Specifickou pozicí právovérečných měšťanstev se zabýval sjezd českých právníků, který se sešel v květnu 1904 v Praze a tomuto problému věnoval samostatný „panel“. Nejrozsáhlejší práci k tématu přednesl již zmíněný František Voldan. Ten tvrdil, že právovérečná měšťanstva jsou společnostmi, čemuž nasvědčoval už guberniální dekret z roku 1834. Nemělo jít ale o právníckou osobu z hlediska formy a ale o societu. Jejich přesnou povahu neřešil jasně zákon z roku 1852 o spolcích, živnostenský řád z roku 1859, obchodní zákoník z roku 1862, zákon o spolcích z roku 1867 ani zákon o společenstvech výrobních z roku 1873. Jedni právovérečná měšťanstva pokládali za korporaci (Malát), jiní za společnost s ručením omezeným nebo neomezeným, což se odráželo na už zmíněných sporech při zdanění. Zaznívaly názory, že právovérečná měšťanstva se nehodí pod žádnou společenskou formu podle tehdejšího zákonodárství (Trpík). Zatímco Voldan dával vznik právovérečných měšťanstev do souvislosti s vývojem živnosti, Otto Peterka je považoval za obce reální existující k požívání jmění společenského, odloučeného od jmění místní politické obce (Mikšovský, 1917). Podle sekretáře při c.k. obchodním soudě v Praze Antonína Bílého byl právní stav neudržitelný a přinášel jen nejistotu (Bílý, 1904). Jedním z důvodů byl nedostatek „individuality“ jednotlivých várečníků, kteří nemohli ručit pro reálnost práva osobně a neomezeně, ale jen svým podílem na společném majetku (Anonym, 1904a).

Důležité také bylo, že právovérečná měšťanstva oproti jiným podnikům provozovala pouze jediný druh obchodu, tedy výrobu a prodej piva. Voldan radil, aby se firmy přeměnily v akciové společnosti, oproti tomu například uznávaný profesor Randa doporučoval formu společenstev podle zákona z roku 1873. U této formy ale vadilo, že podléhala veřejnému účtování, tedy dani výdělkové podle hlavy II. zákona z roku 1896 (Voldan, 1904, s. 136).

Konečně stanovisko komplikoval fakt, že někde byli oprávnění várečané, kteří neměli ani pivovar a ani živnost neprovozovali (Kouřim). Jinde sice vlastnili pivovar, ale neprovozovali jej na vlastní účet (Český Brod, Nový Bydžov), klasickou byla varianta, kdy právovérečníci vařili pivo a dělali na společný účet i slad. Existovala ale i čtvrtá možnost, že právovérečná měšťanstva provozovala živnost v cizím pivovaru.

Randa navrhol, aby reálná práva várečná, která spočívala na jednotlivých domech, byla od nich odepsána a zůstala pouze ve vložce pivovaru. Voldan v této souvislosti tvrdil, že rozkvět a rozvoj právovérečného měšťanstva neleží ve vázanosti podílů na várečném důmě, ale v dobré, svědomité a spolehlivé správě společného závodu. „Vázanost na várečné domy někdy s vlastníky nezámožnými, neintelligentními, neochotnými, neobětavými apod. Nezdá se mi

právě přispívati k rozkvětu a zvelebení vár. měšťanstva,“ tvrdil Voldan (Voldan, 1904, s. 149).

Právníci se tedy shodli nakonec na dvou resolucích. V první z nich dali najevo, že je nutné, aby byl vydán zvláštní zákon o právovérečných měšťanstvech, ve kterém bude brán zřetel k jejich historickému vývoji. V druhé doporučovali, aby při této právní úpravě bylo přihlédnuto k zavádění nového útvaru ve formě společnosti s ručením omezeným, která byla tehdy novinkou v Německu (Anonym, 1904a).

Podíváme-li se nyní krátce na situaci v oboru, tak ve výrobním roce 1910–1911 bylo v Čechách 231 pivovarů s výstavem přes 10 000 hl. Na Moravě jich bylo 48. Pro srovnání uvedeme i čísla z ostatních zemí rakouské části monarchie. Ve Slezsku bylo osm pivovarů s výstavem nad uvedenou hranici, v Haliči 32, Bukovině byly 4, Dolních Rakousích 24, Solnohradsku 10, ve Štýrsku 11, Korutanech 6, Krajině 3, Přímoří 1, Tyrolsku 16, Vorarlbersku 3. Celkem bylo v Čechách 561 pivovarů, na Moravě 95 a ve Slezsku 28. Dostupná statistika z tohoto výrobního roku neuvádí, kolik bylo přesně právovérečných pivovarů, ale mluví o společenstevních nebo obecních pivovarech. V Čechách jich bylo 97, na Moravě 11 a ve Slezsku 4. Převažovaly pivovary soukromé, kterých bylo v Čechách 438, na Moravě 64 a ve Slezsku 21. Oproti tomu akciových podniků bylo nejméně, v Čechách 26, na Moravě 20 a ve Slezsku jen 3 (Anonym, 1913).

LITERATURA

- Anonym, 1904a: Publikace prvního vědeckého sjezdu českých právníků konaného v Praze ve dnech 21., 22. a 23. května 1904. Výsledky rokování sjezdu. Sekce 1, Otázka 3, s. 2.
- Anonym, 1904b: Zdanění právovérečných měšťanstev před nejvyšším správním soudním dvorem. Kvas XXXII: 100.
- Anonym, 1904c: Pamětní spis. Kvas XXXII: 104.
- Anonym, 1904d: Ku zdanění právovérečných měšťanstev. Kvas XXXII: 349.
- Anonym, 1904e: Ku společné akci právovérečných měšťanstev. Kvas XXXII: 67, 68, 81, 82, 83.
- Anonym, 1904f: Právovérečná měšťanstva v sebeobraně proti zdanění dle hlavy II. Zákona z roku 1896. Kvas XXXII: 199.
- Anonym, 1904g: Publikace prvního vědeckého sjezdu českých právníků konaného v Praze ve dnech 21., 22. a 23. května 1904. Sekce 1. Otázka 3, Výsledky rokování sjezdu, s. 15.
- Anonym, 1904h: Smutné zvěsti a předzvěsti. Kvas XXXII: 81.
- Anonym, 1913: Průmysl pivovarský v Rakousku ve výrobním roce 1910–1911. Kvas XLI: 126, 127.
- Bílý, A., 1904: O právní povaze společenstev právovérečných měšťanů. Publikace prvního vědeckého sjezdu českých právníků konaného v Praze ve dnech 21., 22. a 23. května 1904. Sekce 1. Otázka 3, Příspěvek 2, s. 3.
- Deutsch, J., 1890a: Vznik práva várečného v Čechách. Pivovarské listy, VIII: 254.
- Deutsch, J., 1890b: Vznik práva várečného na Moravě. Pivovarské listy, VIII: 266.
- Kadlec, J., 1903: Propinační právo. Ottův slovník naučný XX: 773; Likovský, Z., 2000: Pivovary Moravy a rakouského Slezska 1869–1900. Výzkumný ústav pivovarský a sladařský, Praha. ISBN 80-902658-5-5.
- Mandl, V., 1933: Právovérečná měšťanstva v Čechách. Orbis, Praha: 7.
- Malát, K., 1904: Otázka právní existence právovérečného měšťanstva (Mälzerschaft) král. města Jihlavy. Publikace prvního vědeckého sjezdu českých právníků konaného v Praze ve dnech 21., 22. a 23. května 1904. Sekce 1. Otázka 3, příspěvek 4, s. 2.
- Mikšovský, J., 1907: Měšťanstva právovérečná. Kvas, XLVI: 29.
- Peřinka, F. V., 1904: Vlastivěda moravská. Znojemský okres: 55.
- RBM (Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae) VII/2(539): 341.
- Skutil, J., 1965: Olešnické pergameny, s. 7.
- SOA, Vyškov: Fond Archiv města Slavkova u Brna, inv. č. 1041 Zařízení, stavební úpravy a vybavení drobných provozoven a dílen (1850–1914). Přikryl Anton, výroba piva 1850, kart. 147.
- Voldan, F., 1904: O právní povaze právovérečných měšťanstev v Čechách: 68.
- Winter, Z., 1909: Řemeslnictvo a živnosti XVI. Věku v Čechách: s. 668.